

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора педагогічних наук, доцента
Островської Галини Олександрівни
на дисертацію Удовиченко Лариси Миколаївни
«ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ
У КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТАРШОЇ ШКОЛИ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання
(зарубіжна література)**

Дослідження Л. Удовиченко присвячено проблемі вивчення образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, яка була і залишається предметом наукового інтересу для вчених різних часів з різних галузей наук. Актуальність дисертації не викликає сумнівів і обумовлена тим, що вивчення образів-персонажів стосується кожного твору художньої літератури, тому сучасний учитель-філолог має мати необхідний методичний інструментарій для навчання здобувачів освіти; це перша у вітчизняній науці дослідницька робота, у якій комплексно розглянуто теоретичні положення та запропоновано авторську технологію вивчення образів-персонажів у шкільному курсі зарубіжної літератури на засадах розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів (Закон «Про освіту», Концепція «Нова українська школа»).

Структура роботи Л. Удовиченко логічно вибудована – п'ять розділів розкривають загальну логіку дослідження та реалізацію поставлених завдань: методологічні засади вивчення образів-персонажів, методичні основи шкільного вивчення художніх образів-персонажів, теоретичні аспекти технології вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, процесуальний складник технології, експериментальне навчання. Цілком погоджуємося, що вивчення образів-персонажів – це комплексна проблема, яка потребує трансдисциплінарного мислення, різнобічного аналізу, урахування усіх компонентів як з позиції

досліджень мистецтва слова та творчого процесу автора, так і з позиції юного читача, його підготовки та навчання.

Заслуговує позитивної оцінки ґрунтовний і водночас об'єктивний аналіз наукових праць з проблеми дослідження. Розкрито методологічне значення філософських засад висвітлення проблеми – наукові теорії про об'єктивний та суб'єктивний зміст, естетичне та пізнавальне значення художнього образу (образу-персонажа) як результату художнього мислення та «способу узгодження між духовним і чуттєвим, ідеальним та реальним началами у мистецтві» (Л. Удовиченко). Дисертантка правомірно розглядає літературознавчі розвідки про види та засоби творення образу, їх ієрархію, функціональність, історичну динаміку характеристик, взаємозв'язок змісту і форми. У роботі дається обґрунтування понять «образ», «образ-персонаж», «художній образ», «герой» та історичного, національного, соціального, ціннісного впливу на образ-персонаж, його конструювання письменником та читачем. Фундаментальне значення у дослідженні мають психолого-педагогічні концепції особистості та її свідомості, розвідки з літературної антропології про структуру образів-персонажів, історичного і культурологічного контекстів, ролі читача, «який інтерпретує світ художнього твору, спираючись на власні ціннісно-вольові установки» (Л. Удовиченко). Підтримуємо думку дослідниці про те, що важливою умовою вивчення образів-персонажів є мотивація учнів, особливості виучуваного матеріалу та особистісно значущі завдання перцептивного, аперцептивного, репродуктивного та творчого характеру.

У II розділі дисертації проведено детальний аналіз генези вивчення образів-персонажів у методичних працях від зародження методичної науки до сучасності. Цінними у дослідженні є систематизовані напрацювання вчених щодо формального, соціологічного, патріотичного, психологічного, контекстного вивчення образу та його аналізу, урахування читацького сприймання (Т. Бугайко та Ф. Бугайко, Г. Гуковський та ін.), граней характеристики образів-персонажів (Г. Беленький, В. Неділько та ін.),

розуміння, що сприйняття та оцінка окремих образів-персонажів є необхідним складником цілісного аналізу твору (Я. Роткович), ролі національного та інтернаціонального у системі художніх образів, вивчення світогляду письменника для глибокого розуміння творів літератури як мистецтва слова (К. Сторчак). Виваженістю і ґрунтовністю вирізняється аналіз сучасного методичного доробку у вивченні образів-персонажів: осмислення творів національних письменників у контексті світової культури та їх спрямованості на вищі духовні та культурні цінності, історичного аспекту аналізу образів-персонажів у єдності індивідуального і типового, національного і загальнолюдського (Є. Пасічник), як естетичної категорії у вивченні мистецтва слова (Ю. Султанов), досліджень науковців про образ та співтворчість автора й читача.

Л. Удовиченко чітко визначено критерії аспектного вивчення образів-персонажів художнього твору та проведено ґрунтовний аналіз шкільного навчально-методичного забезпечення з досліджуваної проблеми – навчальних програм та підручників різних років (О. Пронкевича, О. Чиркова, Є. Пасічника, Є. Васильєва, В. Назарця, Д. Наливайка, К. Шахової, Є. Волощук, О. Ісаєвої, Ж. Клименко та інших). З'ясовано, що шкільні програми та підручники не обумовлюють зміст текстового і позатекстового складників навчальної діяльності здобувачів освіти щодо вивчення образів-персонажів, у сучасній навчальній літературі для учнів реалізуються різні підходи до вибору основного навчального матеріалу та методики вивчення образів-персонажів, автори обмежені вимогами чинної програми, тому «проблеми організації роботи, орієнтири для встановлення взаємозв'язків між контекстами художнього твору та аспектами образів-персонажів, осмислення національного і загальнолюдського в їх змісті відходять на другий план» (Л. Удовиченко). Для забезпечення якості підготовки учнів та підвищення їхньої літературної освіти Л. Удовиченко запропоновано перелік пропозицій з підручникотворення, зокрема доповнити сучасні підручники новими рубриками («Історико-культурний портрет доби», «Символи

національної культури», «Загальнолюдський вимір», «Оцінки й обговорення», «Завдання для співпраці», «Завдання для геймера» тощо), удосконалити організацію роботи з підручником як засобом навчання та потужним мотиватором читацької діяльності та особистісного розвитку здобувачів освіти через визначені докторантом способи роботи та названі ефективними методичні прийоми. Погоджуємося з дисертанткою про відсутність єдиної системи у вирішенні проблеми аналізу образів-персонажів, різновекторний описовий характер наукових розвідок. Глибокий розгляд методичних надбань у вимірі дослідження дав змогу здобувачці викристалізувати підґрунтя та визначити умови розв'язання досліджуваної проблеми.

Особливий фаховий інтерес викликає III розділ дослідження, у якому представлено авторську технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи і яку визначено як навчальну (тактичну) технологію. Таке визначення цілком відповідає меті шкільної літературної освіти і надає дослідженню прикладного значення. Технологія ґрунтується на здобутках педагогіки, психології, методики навчання зарубіжної літератури, літературознавства та мовознавства. Модель технології розглядається як сукупність концептуального, змістового та процесуального складників, які обґрунтовані у працях Г. Селевка, А. Ситченка, А. Вітченка, О. Ісаєвої, Ж. Клименко. Чітко визначено мету, завдання, загальнодидактичні та спеціальні принципи побудови технології (синергетизму, компонентний, детермінованої психоментальності, антропоцентричний, перспективності), окреслено контент змістового складника технологізованого вивчення образів-персонажів, системного використання концепції особистості. Як позитивне слід підкреслити, що дослідниця не тільки розрізняє наукову і художню концепції особистості, а й пропонує адаптовані визначення для використання у курсі зарубіжної літератури старшої школи («концепція особистості – це система поглядів митця на особистість; художня концепція особистості – це система поглядів

митця на особистість та принципи її зображення в літературі»), що у поєднанні з демонструванням учням універсальї іншомовної культури допоможе розкрити світобачення, життєву позицію, вчинки та поведінку образів-персонажів художнього твору. Концептуальне значення в авторській технології має й те, що складники художньої концепції особистості виявляються через аспектний аналіз та інтерпретацію персонажа на основі трикомпонентної структурно-антропологічної моделі, структурування навчальних завдань враховує логіку розумових дій учнів і тому забезпечує їх ефективність, а алгоритм «досвід – інтерпретація – реальність» має особистісну зорієнтованість на учня та забезпечує пізнавальну активність здобувачів базової середньої освіти. Важливою перевагою розробленої технології є її спрямованість на особистість учня, урахування можливостей практичного використання сформованих компетентностей та навчання для життя. Результативність вивчення художніх образів-персонажів забезпечується впровадженням компетентнісних навчальних задач, ефективними методами, прийомами, видами та формами навчальної діяльності учнів, обґрунтованими педагогічними умовами реалізації авторської технології, які спрямовані на формування різних типів умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі. У розділі наведено практичні приклади вивчення літературних епох та навчальних завдань з зарубіжної літератури у старших класах, які розкривають учням не тільки історичні погляди на літературу, а й на особистість та її цінність, спонукають до міркувань та висловлювання власної позиції (прокоментуйте, висловіть свої враження від прочитаного, проілюструйте свої міркування фактами, чи погоджуєтеся ви з думкою про обумовленість вчинків героїв умовами життя тощо), акцентують увагу на внутрішній взаємодії людини з собою та іншими людьми на засадах культурних норм. Цікавою є ідея співвіднесення етапів вивчення художнього твору з етапами вивчення образів-персонажів. Авторська технологія вивчення художніх образів-персонажів передбачає формування в учнів нових типів умінь – визначати зміст духовно-

аксіологічної сфери образів-персонажів, оцінювати її прояви у стосунках з іншими персонажами, бачити авторські прийоми її зображення, характеризувати психологічну сферу образів-персонажів, оцінювати їх внутрішнє життя, формулювати концепцію особистості, порівнювати концепції особистості у текстах різних літературних епох, обґрунтовувати свої висновки з використанням творів інших видів мистецтва тощо. Чітко продумані етапи формування умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі. Цінністю дослідження є й те, що для формування кожного типу вмінь учнів розроблено відповідні навчальні задачі, які враховують психолого-педагогічні особливості сприйняття учнями художніх творів та етапи пізнавальної діяльності. Визначено структурні елементи навчальної задачі, детально описано п'ять її типів, на основі яких можна не тільки якісно розробляти нові завдання з вивчення образів-персонажів, а й ефективно навчати майбутніх педагогів. Залежно від змісту і побудови конкретного твору, шляху його аналізу, рівня навчальних досягнень учнів у кожному класі черговість розгляду духовно-аксіологічної, психологічної сфер та сфери тілесності трансформується та адаптується до потреб, інтересів та здібностей здобувачів освіти. Докладно обґрунтована дослідницею логіка процесуального складника технології вивчення художніх образів-персонажів зарубіжної літератури в старшій школі переконує у формуванні в учнів ґрунтовних та дієвих знань, розвитку вмінь і навичок умотивовано інтерпретувати цілісне зображення людини у художньому творі.

Не викликає сумніву думка Л. Удовиченко, що успішність реалізації технології залежить від професійної готовності вчителів до інноваційної діяльності, тому методично виправданим для дослідження є ґрунтовний опис процесуального складника авторської методичної системи (IV розділ). У зв'язку з тим, що у різних типах культур проявляються різні риси концепції особистості, важливим аспектом технології є підготовка учнів до сприйняття художніх образів-персонажів: визначені типи уроків, особливості використання технології розвитку критичного мислення, навчальні задачі для

актуалізації опорних знань, впровадження у навчальний процес дефініції концепції особистості, засвоєння культурних смислів, вивчення життєвого шляху митців. В основі управління процесом читання та корекції інтерпретаційної діяльності учнів дисертанткою використано технологію О. Ісаєвої та психологічні засади особистісно зорієнтованого навчання.

На думку Л. Удовиченко, проектне навчання – найкращий мотиватор інтересу учнів до читання та спостереження за значимими компонентами художнього твору, моніторингу рівня інтерпретації ними образів-персонажів. Надзвичайно вдалою, на наш погляд, є ідея дисертантки щодо співвіднесення стадій реалізації проектів з етапами вивчення художніх образів-персонажів – приклад ефективного впровадження сучасних технологій у методику навчання, використання інформаційного грона «Маркери ідеальної людини», концепції образу-персонажа не тільки з позиції моніторингу, а й навчальної та виховної функції. Важливим є те, що у дисертації завдання з вивчення образів-персонажів спрямовані на особистісний розвиток учнів, світогляд, вміння позиціонувати себе та свої ідеї, самовиховання. Вправи сучасні по своїй суті («Образ-персонаж як бренд», «Імідж образу-персонажа», «Логотип образу» тощо) і водночас вибудовані на глибокому розумінні засад філософії, психології, літературознавства, педагогіки, міжпредметних та міжмистецьких зв'язків, взаємозалежності між особистісним сприйняттям учнів та його поглибленням упродовж аналізу твору під керівництвом учителя. У прикладах даються корисні методичні підказки щодо якісного впровадження навчальних вправ у шкільну практику. Аспектний аналіз образів-персонажів різних культурно-національних традицій та суспільно-історичних умов щодо національного та загальнолюдського (започаткований А. Ситченком) знайшов новий розвиток у авторській технології. Завдяки впровадженню елементів інтегральної технології навчання старшокласники у художньому образі вчать бачити поєднання мистецького і історичного, життя і творчості, художнього і реалістичного, що сприятиме їхньому літературному та особистісному розвитку. Суспільно-історичний, національно-культурний

та індивідуально-авторський аспекти образу-персонажа логічно поєднує та завершує характеристика їх ролі в ідейно-естетичному змісті твору. Особистісно орієнтований та інтерактивний підходи у поєднанні з іншими сучасними інноваціями забезпечив не тільки позитивну психологічну атмосферу навчального процесу щодо ефективного впровадження авторської технології, а й вільний обмін думками і враженнями, активізацію життєвого і емоційного досвіду учнів-читачів. Значна частина наведених у дослідженні завдань взята з авторських підручників здобувача, що засвідчує їх ретельну апробацію.

V розділ розкриває результати експериментальної перевірки авторської технології вивчення художніх образів-персонажів в курсі зарубіжної літератури у старшій школі: розроблено програму експериментального навчання, чітко сформульовано його мету, завдання, описано рівні сформованості знань, умінь та навичок учнів аналізувати та інтерпретувати художні образи, визначено показники та відповідний діагностичний інструментарій. Ефективність запропонованих навчальних задач, методів, прийомів, видів та форм пізнавальної діяльності як підготовки учнів до сприймання прочитаного, цілеспрямованого спостереження за художньою концепцією особистості у творі та її трикомпонентною структурою, способами й засобами її зображення у контексті авторського твору переконливо підтверджують наведені дослідницею показники.

Новизною дослідження є те, що вперше науково обґрунтовано та розроблено технологію вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи, описано аспектний аналіз образів-персонажів на основі літературно-антропологічного аналізу художнього твору, визначено типи умінь учнів аналізувати та інтерпретувати образи-персонажі на основі їх структурно-антропологічної моделі та запропоновано систему завдань з їх формування, з'ясовано змістові характеристики базових понять дослідження та надано обґрунтовані пропозиції щодо покращення навчальних підручників з зарубіжної літератури у старшій школі.

Детальне ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи Л. Удовиченко дає підстави стверджувати, що підхід здобувачки до наукової роботи вирізняється фундаментальністю та ґрунтовністю дослідження, в якому вдало інтегровані філософські, психологічні, літературознавчі, педагогічні та методичні аспекти. Дисертанткою доцільно обрано сукупність взаємопов'язаних дослідницьких методів, що повною мірою відповідають предмету та об'єкту дослідження, а теоретичний та статистичний матеріал достатньо обґрунтовує предмет дослідження та шляхи розв'язання поставленої мети. Загальні висновки дисертації є повними, обґрунтованими, розкривають здобуті результати, відповідають меті та завданням дослідження, узгоджуються з висновками до кожного розділу дисертації.

Дисертація Л. Удовиченко має наукову та практичну цінність, містить нові, раніше не захищені положення. Авторка має 83 наукові публікації, з яких одноосібно написані монографія, навчальний посібник та 75 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць. Винесені на захист наукові положення та результати належним чином апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Автореферат оформлено відповідно до чинних вимог. Зміст автореферату присутньо і адекватно репрезентує зміст рецензованої розвідки.

Дисертація демонструє багаторічну ґрунтовну роботу з дослідження обраної проблематики і виконана у рідній науково-методичній школі професора Лесі Федорівни Мірошниченко.

Водночас маємо деякі побажання рекомендаційного характеру:

1. У дослідженні, на наш погляд, недостатньо проглядаються праці зарубіжних науковців та практиків щодо шкільного вивчення образів-персонажів.

2. В обґрунтуванні дослідження зазначено, що моральні норми та ідеали відіграють головну роль у духовному житті літературних героїв, тому важливим є засвоєння та використання етичних категорій під час аналізу образу-персонажа. В описі технології визначено ціннісні маркери та

підкреслюється важливість «опанування смислами людської культури на шляху ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу, людства і власне себе» і у розробленій технології ця ідея певним чином реалізується («Ідеальна людина античних часів - красива, розумна, справедлива, добра, живе за законами честі, чинить по совісті»), проте у дослідженні відсутні визначення важливих та водночас неоднозначних у сприйнятті етичних категорій (добро, совість, свобода, істина тощо), нерозуміння яких впливатиме на характеристику та інтерпретацію образів-персонажів педагогом та учнями-читачами. Вважаємо, що це питання залишилось поза увагою дослідниці.

3. Зауваження стосується окремих формулювань. Зокрема, полемічним видається словосполучення «духовно-аксіологічна сфера», як визначення високих внутрішніх мотивів і цінностей особистості. Таке формулювання автора поєднує загальне і підпорядковане (аксіологія – наука про цінності, в тому числі духовні). На наш погляд, доцільніше було б говорити про духовно-ціннісну сферу особистості як складову аксіосфери людини. Також у дослідженні дисертантка використовує слово «життєдіяльність» («причинно-наслідкові зв'язки в життєдіяльності героїв») у значенні життя та діяльність, проте семантика слова полягає у бутті будь-якого живого організму, тобто сукупності функцій та процесів живих організмів для їх виживання. Дискусійним, на наш погляд, є і термін «літературно-антропологічний шлях аналізу» як назва для широкого поширення та впровадження у шкільну практику авторського алгоритму формування умінь та навичок в учнів. Перша його складова «літературно» цілком зрозуміло стосується літератури і без її називання. З огляду на ґрунтовну роботу дисертантки хотілось би більш яскравого ідентифікування її новаторської авторської розробки.

Перелічені побажання мають рекомендаційний характер і жодним чином не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційної

роботи, не применшують її наукової значущості, обґрунтованості та новизни результатів.

Отже, дисертація «Теорія і технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи» є завершеним, оригінальним та самостійно виконаним науковим дослідженням. Дисертація відповідає вимогам пп. 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України за № 567 від 24.07.2013 р., а її автор Удовиченко Лариса Миколаївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література»).

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методики
навчання Івано-Франківського
обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти

Г. О. Островська

